

Eva Křížová (ed.)

SOCIÁLNÍ PRÁCE V MEZIOBOROVÉ PERSPEKTIVĚ

KAROLINUM

Sociální práce v mezioborové perspektivě

Eva Křížová (ed.)

Recenzovali:

doc. ThDr. Kamila Veverková, Ph.D.

doc. PhDr. David Urban, Ph.D.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

**MS
MT**
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2022
Redakce Petra Holá
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2022
© Eva Křížová et al., 2022
Cover photo © Pavel Pěnkava, 2022

ISBN 978-80-246-5076-0
ISBN 978-80-246-5109-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

<i>Johana Miriam Vorlová: Jižák</i>	5
Slovo editorky na úvod	7
Sociální práce na teologické fakultě – sociologicky viděno (Eva Křížová)	10
Specifikum a podstata sociální práce ve vztahu k životnímu problému člověka (Pavel Pěnkava)	21
Úvaha o sociální práci a její akademické výuce v kontextu demografické výzvy (Zdeněk Kalvach)	35
Autenticita jako osobnostní rys a její význam v mezilidském kontaktu (Eva Mašková)	59
<i>Homo coram Deo</i> aneb O člověku z teologického pohledu (Petr Gallus)	71
Participativní sociální práce a romská menšina v ČR (Alžběta Matochová)	80
Od porozumění k pomoci: Proč a jak využívat výzkum v sociální práci (Marta Kolářová)	93
Síla logoterapie v těžkých životních situacích (Monika Ulrichová)	107
Lidé a příroda: Boží obraz, hřích a následování Ježíše v kontextu environmentální teologie (Jan Zámečník)	122
Integrace zdravotní a sociální péče při propouštění pacientů z nemocnice do následné péče (Olga Angelovská, Hana Janečková)	136
Moderní medicína jako předmět společenskovední reflexe (Eva Křížová)	152
<i>Johana Miriam Vorlová: Ticho, Finsko</i>	167

PŘÍSPĚVKY STUDENTŮ	169
Integrativní potenciál projektu Nový Prostor (Pavla Peková)	171
Zkušenosti s vedením ubytovacího zařízení Czech Inn v době první vlny koronavirové krize 2020 (Barbora Deutschová, Hana Janečková)	180
Sociální práce, jak ji u nás neznáme – Zkušenosti z camphillské komunity (Šárka Vášová)	198
<i>Johana Miriam Vorlová: Východoslovenská</i>	211
Autoři	214

Johana Miriam Vorlová
Jižák

běžím
dusám
spálenou trávu
vybíhám svah mezi paneláky
nechvalně proslulý pražský čtvrti,
kde moji tetě z balkónu ukradli kola
za tmy se střili
z o trochu větších kuličkovek
za zvuku blízkého slovanského jazyka
dál probíhám
kolem legálu,
kde tagy jsou i po zemi
není ani deset
potkávám hlídače
vím, že se lekl on
i střelkyně víc než-li já
sklouzávám pohledem k zemi
jen koutkem oka
vidím vypelichaný háro
sežvejkly čarodějky
s napuchlýma očima
a lžičkou v ruce
nesleduju svoje kroky
Jižák
běžím po stezce
lemovaný lavičkama,
kde posedávají patnáctiletý
s flaškama v ruce
a bongem v báglu
vražděj tak čas,
kdy nemusej poslouchat nářky ozývající se
z betonových králíkáren
den mívá den
a vajgly po zemi
a přeplněný koše

jsou tu zas
a znova
běžím dál
bez dotyku
chci se jich dotknout
myšlenkou
naléhavě
běžím – nic neříkám
a přece víc než jindy,
když sugestivně halekám

SLOVO EDITORKY NA ÚVOD

Tato publikace vznikla jako kolektivní dílo Katedry sociální práce Evangelické teologické fakulty UK s přizváním kolegů reprezentujících obor teologie a vyučujících v programu sociální a pastorační práce. Je sice nese- na snahou představit zaměření a činnost pedagogů katedry sociální práce, ale svým rozsahem i zastoupením autorů přesahuje hranice katedry. Naším záměrem bylo spojit své síly v souboru textů, jež budou propojeny tím, že jsou primárně určeny pro čtenáře z řad studentů a absolventů sociální práce, případně dalších, kdo se v sociální práci dále vzdělávají. Není to ale kniha, která dává konkrétní návody pro sociální práci. Spíše ukazuje, jak je sociální práce organicky propojena s dalšími obory, jako je psychologie, sociologie a na naší fakultě rovněž teologie. Coby odborníci v různých obo- rech se v sociální práci setkáváme, zároveň ji i přesahujeme. Je zde průnik i přesah, něco nás spojuje, v něčem jsme jiní a jinakost nás obohacuje. Sou- časně v této monografii naleznete i příspěvky z pera sociálních pracovníků (Pěnkava, Matochová). Nabízíme témata, jež někdy pouze volně souvisejí se sociální prací, pokud ji vnímáme jako odbornou činnost zaměřenou na pomoc v sociální nouzi, anebo jdou nad rámec sylabů. Ukazují ale, že je možné vnímat bohatší souvislosti a seznamovat se se způsoby myšlení dal- ších disciplín. Necháváme čtenáře pohlédnout do našich světů, které se celé do výuky nedostanou.

Témata jsou rozmanitá, přesto mezi nimi existuje vnitřní souvislost. Psychologický příspěvek na téma autenticity (Mašková) nelze zcela po- chopit bez následujícího příspěvku zdůrazňujícího plnost lidství v jeho so- cialitě (Gallus). Existuje vždy riziko, že některé podoby autentického já (opomímám problematičnost toho, co skutečně já vlastně je) jsou sociálně nepřijatelné nebo přinejmenším vedou k sociální tenzi a v jejím důsledku k horší kvalitě života pro všechny. Zdokonalování člověka může být nahlí- ženo právě jako schopnost odhlédnout od svých čistě individuálních potřeb

a zájmů a stát se tak „místem Boží přítomnosti pro druhé“. Osobní růst se ale může skrývat i ve schopnosti upřímnějších projevů bez společenské přetvářky, která by nikomu a ničemu nesloužila.

Úvahy nad různými složkami sociální práce, zde pojmenované jako materiální a nemateriální (Pěnkava), úzce souvisejí se zapojením do procesu, jak jej pojednává příspěvek k participativní sociální práci (Matochová). Ta má blízko k participativnímu a akčnímu sociálnímu výzkumu (Kolářová). Teologický pohled na environmentální problematiku hovoří ve srozumitelných termínech, které od dětství slyšíme v pohádkových příbězích – zmiňuje pýchu, lenost a žádostivost jako příčiny devastace přírody a ohrožení světa v jeho dlouhodobé perspektivě. Příroda, ač dnes spíše zbytková a v posledních dvou staletích silně kulturně transformovaná, je stále zdrojem, bez něhož se neobejdeme. Starost o přírodu a udržitelnost života je aktivitou, která nás posiluje, ale vyžaduje morální obrat ke skromnosti, angažovanosti a pokoře (Zámečník). Analýza současné medicíny (Křížová) dává nahlédnout do složitosti této instituce a v tomto kontextu můžeme lépe chápat nesnadnost mezioborové spolupráce např. při propouštění pacientů z nemocnice, jež je přítom tak společensky žádoucí (Angelovská, Janečková). Medicinalizace má ale i dosud opomíjené environmentální dopady. Téma umírání a smrti je významné psychologicky i teologicky a logoterapie je průsečíkem těchto perspektiv (Ulrichová). Rozprava nad člověkem (Gallus) není v žádné disciplíně zcela dokončena a stále vyzývá k novým interpretacím. K rozvoji citlivosti vůči složitým otázkám lidské existence slouží i umění, jež může být ve výuce využito s ohledem na civilizační výzvy, jimž čelíme (Kalvach). Člověk je přítomen všude a vždy v této knize.

Kromě pedagogů jsme dali příležitost několika studentským pracím a umělecké tvorbě, jež je svým sociálním zaměřením zcela ojedinelá. Naše studentka Johana Miriam Vorlová, tak jak to umělci umí, nás dokáže poetickým jazykem přimět k emotivnímu prožitku nad obtížnými sociálními situacemi, kterých si při svých stážích všimla. Barbora Deutschová se stala duší inovativního projektu, v němž se nevyužité hotelové kapacity staly v době koronavirové nouze dočasným domovem pro lidi z ulice. Taková novátorská řešení jistě nejsou snadná, ale potřebujeme je. Příspěvek Pavly Pekové ukazuje zájem o to, jak zjišťovat efekty sociální práce. V době omezených zdrojů je celospolečenskou i individuální povinností zajímat se o výsledky a o to se ve své bakalářské práci pokusila, když realizovala svou studii u klientů Nového prostoru. Nejde o úřednickou vykazatelnost, ale o sledování, zda se nemijíme cílem. Příspěvek Šárky Vášové ukazuje

propojení sociální práce a duchovních přístupů, navazujících na křesťanství, přesto v camphillské komunitě ojediněle pojatých. Studentky byly při editaci svých příspěvků podporovány akademickými zkušenostmi svých vedoucích prací, jež jsou v některých kapitolách uvedeny jako spoluautorky. Autoři se v závěru knihy prezentují svým medailonem.

Přeji čtenářům, aby s námi sdíleli pojetí sociální práce, jež ji chápe jako vysoce společensky významnou a prospěšnou, současně velmi různorodou a ve svých projevech rozmanitou odbornou činnost v úzké vazbě na další obory.

Tato publikace vychází u příležitosti 10. výročí založení Katedry sociální (a pastorační) práce na ETF v r. 2013.

doc. PhDr. Eva Křížová, Ph.D.

vedoucí Katedry sociální práce ETF UK a editorka díla

SOCIÁLNÍ PRÁCE NA TEOLOGICKÉ FAKULTĚ – SOCIOLOGICKY VIDĚNO

Eva Křížová

Úvod do problematiky

Tento příspěvek píše, ač nejsem ani sociální pracovník, ani teolog. Sociologie je ale obor, který ze své podstaty dovoluje studovat jakékoli projevy společenského života – a sociální práce i teologie jsou společenské jevy, výtvoři či přímo instituce. Obě se zabývají něčím, co je pro lidi a jejich soužití důležité, ale postupují každá svým vlastním způsobem. Studijní obory sociální práce realizované v prostředí teologických fakult či církevních škol vybízejí k zamyšlení nad jejich vztahem k náboženství a teologii. Jedna rozdílnost je nápadná. Zatímco sociální práce se dostala na univerzitní půdu až po r. 1990, teologie byla naopak jednou ze čtyř prvních fakult ve středověku založené univerzity. Co mají společného a v čem se liší? Podmiňují se navzájem nebo mohou působit autonomně?

Sociální práce je dnes již plně etablovaný obor s celkem dlouhou a významnou vlastní historií (Matoušek et al. 2013, Kodymová 2014). V této historii je jedním z milníků rok 1990, kdy se obor sociální práce stává u nás vysokoškolským studijním programem. Pozvednutí vzdělávání z úrovně nástavbového studia na vysokoškolskou přineslo mnohé změny, stejně jako ke změnám vedla transformace společnosti po r. 1990. Některé dříve latentní problémy vyluly na povrch, mnohé další se jako nové objevily v důsledku restrukturalizace ekonomiky a průmyslu, privatizace, tržních podmínek bydlení a celkově menšího státního dirigismu a kontroly občanů. Vzdělávání v liberálních společenských podmínkách přináší hlubší analytický pohled na zdroje sociálních problémů, zájem o strukturální řešení a péči o společenské příležitosti. Současně se prosazuje lidskoprávní pohled respektující člověka jako autonomní bytost nesoucí odpovědnost za své jednání. Sociální práce tak získává aktivizační akcent, chce uschopňovat a zplnomocňovat jedince i komunity různým způsobem znevýhodněné.

Dochází k zásadnímu obratu od primárně kontrolní funkce sociální práce zacílené na monitorování sociálně závažných poruch chování k funkci integrační a podporující, jejíž prioritou je sjednávat nápravu či vyrovnávat horší příležitosti. Obraz sociální práce jako prodloužené ruky opresivně jednajícího státu vůči nonkonformním jedincům či skupinám se snahou docílit jejich přizpůsobení či společenského fungování je překonaný. Současná sociální práce se všemi způsoby snaží zbavit jakýchkoli nátlakových projevů. Akceptuje společenskou různorodost a rozmanitost jako nezpochybnitelný produkt liberalizace. Přesto někdy reprezentuje společenský konsensus, např. na výchovu dětí, a může být vykonavatelem zprostředkované společenské vůle, např. z rozhodnutí soudu nebo správního orgánu.

Mnozí chápou sociální práci jako projev úsilí progresivně se vyvíjející společnosti o sociální spravedlnost a rovné příležitosti či jako odbornou práci umožňující integraci, ale sociální pracovníci nadále působí i v institucích vykonávajících dozor (úřady práce, orgány sociálně-právní ochrany dětí, sociální kurátoři). Rozmanitost a pestrost je součástí nové identity oboru a odráží různorodost cílů a aktivit sociálních pracovníků. Pro více zasvěcené je tedy sociální práce již dynamicky se vyvíjející disciplínou směřující k profesionalizaci. To však neplatí pro její všeobecný obraz ve společnosti.

Veřejná image sociální práce

Ač historie polistopadové sociální práce čítá již tři desítky let a školy opustily možná tisíce nově vzdělaných absolventů, přesto není její obraz obecně příliš čitelný a vzbuzuje u veřejnosti rozmanité asociace. Sociální práce stále zůstává v současné společnosti jistým způsobem skrytá a mnoho lidí si neumí představit, co obsahuje. Je to nejspíše proto, že většina lidí v průběhu svého života zvládá své situace samostatně nebo s pomocí rodinných či přátelských a jiných neformálních struktur a společenství. Sociální práce a zejména sociální služby jsou určeny právě pro ty, kteří se v těchto laických systémech nenacházejí, jsou izolováni, nemají zdroje neformální sociální opory či pomoci a vážnost či komplexnost jejich životních problémů přesahuje jejich možnosti zvládnout je vlastními silami. Právě to, že většina lidí je schopna řešit své problémy samostatně, je asi příčinou, že si nedokážou vytvořit obrázek o sociální práci, neboť s ní nemají vlastní zkušenost. Jinak je tomu ale u těch, kteří se v současné společnosti potýkají

s problémy nezaměstnanosti, vyloučení, znevýhodnění a nejrůznějších druhů závislostí a potřebnosti. A ještě jinak je tomu v dobách ekonomických a politických krizí, kdy problémy postihují široké vrstvy obyvatel, včetně těch, kteří si to ani neuměli představit.

V České republice je nejméně od roku 2004 Centrem pro výzkum veřejného mínění sledována prestiž povolání. Je zřejmé, že do seznamu šestadvaceti povolání nelze vtěsnat vše a že žebříček je nutně omezený. Vidíme ale, že například zdravotním sestřám, které rovněž na žebříčku hodnocených profesí dříve nebyly, se v roce 2011 podařilo do zorného úhlu tohoto šetření dostat. Povolání neuvedená na seznamu totiž nejsou hodnocena respondenty. Zatímco na tomto velice omezeném seznamu je povolání kněze, uklízečky nebo truhláře (jako zcela konkretizovaný příklad řemeslníka), sociální pracovník zde chybí. Přitom pomáhající profese získávají trvale vysoké hodnocení v prestiži povolání – na prvních pěti místech jsou stabilně lékaři, vědci, zdravotní sestry a učitelé.

V našem českém žebříčku povolání ještě sociální pracovník nefiguruje, ale v mezinárodním měřítku se do něj již dostal. Nadace zaměřená na vzdělávání Varkey Foundation zveřejnila výsledky výzkumu v 35 zemích, kde se veřejnost vyjadřovala k povoláním, jichž si váží. Vycházelo se z odpovědí absolventů středních škol, jaké budoucí povolání by si nejraději zvolili. Na prvních místech se umístili lékaři, právníci a inženýři, další pozice obsadili ředitel školy, policista, zdravotní sestra a podobně. Ač se v tomto žebříčku sociální pracovník dostal na zdánlivě vysokou 13. pozici, je toto umístění hodnoceno jako nízké. Za ním byl již jenom knihovník (Deset nejrespektovanějších profesí na světě, www.trexima.cz). V evropském prostoru je odborná shoda o nízké prestiži sociálních pracovníků, kteří musí stále bojovat o uznání ve společnosti (Erath a Littlechild 2010). Zejména chybí uznání autority a symbolické moci, vázané na symbolický kapitál (Vilka a Baha 2018). Mezinárodní data jsou tedy podobná těm národním, o sociální práci se mnoho neví a její hodnocení veřejností není vysoké.

Jedním z vysvětlení může být, že cílové skupiny, s nimiž sociální pracovníci pracují, jsou leckdy na okraji zájmu – jsou to skupiny znevýhodněné, slabé, neúspěšné. Sociální pracovníci jsou jejich hlavními lobbisty, ale jinak nemají skupiny slabých a znevýhodněných silný kulturní ani politický kapitál. Obrazu sociálního pracovníka u nás příliš neprospělo ani notně genderově zkršené ztvárnění sociální pracovnice ve filmu Kolja režiséra Svěráka. Nadlouho vytvořilo mýtus, že sociální pracovník – nebo spíše

sociální pracovnice – představuje úředně vystupující a jednající osobu (zde příkladně pojmenovanou jako paní Zubatá), jejíž hlavní úlohou je reprezentovat moc a nechápat lidské stránky života. Tento stereotyp žije svým vlastním životem a přežívá zejména v myslích sociálních pracovníků, kteří se tomuto negativnímu ztvárnění brání a chtějí se mu vyhnout za každou cenu, ale stále se k němu jako k neodbytnému předobrazu vracejí a odkazují. Postava paní Zubaté byla natolik odstrašující, že dnes možná vede ke strachu některých sociálních pracovníků včas zasáhnout na obranu prokazatelně porušovaných práv dětí v nevhodných výchovných prostředích, kde by to bylo na místě. V minulém roce jsme zaznamenali nemalý počet případů dětí zabitých či zavražděných vlastní matkou, stejně tak přibývají záznamy o dlouhotrvajícím zanedbávání práv a potřeb dětí, vyrůstajících bez domova, v provizorních přístřešcích, bez zajištěné stravy, tepla, hygieny, s rodiči závislími na drogách, nemluvě o dalších potřebách zdravého dětského vývoje. Ve výsledku se ti, kdo se snaží důkladně negovat paní Zubatou, překvapivě chovají stejně jako ona – pasivně přejímají společensky žádanou vzorce, v tomto případě liberální, a provozují „defenzivní praxi“ (Hejnová a Chylíková 2020, 5). Role sociálního pracovníka se tedy ještě hledá a tu a tam i nachází. Stává se i předmětem výzkumů.

V dokumentárním pořadu *Rodina je nejlíp* České televize vidíme jiný obraz. Jsou nám představovány příběhy lidí, kteří se dostali z různých důvodů do potíží. V příběhu *V bludném kruhu* vidíme početnou rodinu, z níž byly odebrány některé děti do náhradní ústavní výchovy, otec je dlouhodobě nezaměstnaný, matka v invalidním důchodu, zcela odevzdaná a pasivní. V pozici sociálního pracovníka vystupuje sympatický mladý muž, trochu nekonvenční a s dredy, jak se na sociálního pracovníka nového střihu sluší, který se snaží aktivizovat rodiče, aby přestali být závislí na státní a společenské pomoci. Usiluje o dohodu a zplnomocnění, uplatňuje poznatky a dovednosti, jež získal ve specializovaném vzdělávání. Sociální pracovník je zde představován atraktivním způsobem jako někdo, s kým se lze ztotožnit – vzdělaný, pomáhající, plný respektu, přesto důsledný. Přístup ke klientům je korektní, s dostatečným zájmem o jejich životní situaci, se snahou hledat pomoc a řešení, ale s nadhledem (nenechat se pohltit problémy klientů). Tento sociální pracovník ve své snaze – zaktivizovat klienty a postavit je na vlastní nohy – přes veškeré úsilí nakonec neuspěl. Nepodařilo se mu dostat je z bludného kruhu závislosti, která je někdy snazším řešením. Klienti v závěru dílu nacházejí alespoň nějaké útočiště a uplatnění v místním kostele, kde se podílejí na úklidu interiéru.

Profesionalizace versus archetyp

Ačkoliv je podstata sociální pomoci slabším odvozena z křesťanství či je alespoň s ním v hodnotovém souladu, chce být dnešní sociální práce sekulární, nezávislá na náboženství a církvích. A dokonce aspiruje na to být profesí, což je spíše moderní pojem než tradiční stav. Otázka, zda je veškerá sociální práce natolik odbornou činností, aby vyžadovala profesní regulaci a autonomii, zaměstnává mnoho odborníků a nalezení shody není v pestré směsici názorů a postojů na dohled. Požadavek důsledné profesní regulace by jistě vedl ke zvýšení zájmu o sociální práci a k nárůstu počtu studentů, kteří by viděli perspektivu uplatnění. Musel by nezbytně vést i ke změně kvality služeb, ale je možné, že by se něco nyní existujícího nenávratně ztratilo – prostor pro spontánnost, kreativitu, neformálnost, typické rysy neprofesionálních přístupů. Mnozí pracovníci v sociálních službách ještě požadované vzdělání nemají, a přesto mohou být dobří. Formální vzdělání by ale mělo být zárukou, že do sociální práce budou připuštěni pouze lidé s určitými znalostmi a dovednostmi, jak to již od r. 2006 vyžaduje zákon o sociálních službách.

Vztah sociální práce a teologie či náboženství je úzký i vzdálený. Mají podobný hodnotový základ, společnou historii a leckdy se podmiňují v pomoci potřebnému. Současně se někdy vzájemně vylučují v konceptu moderní, vědecké, sekulární a profesionální sociální práce. Z různých úhlů pohledu dostáváme různé odpovědi ohledně jejich propojení. Sociální práce v sekulární společnosti nevyžaduje nezbytně nutně náboženské základy a může autonomně stát na ideji lidských práv, sociální spravedlnosti a rovných příležitostí. Ačkoli je stále jejím jádrem pomoc druhým, nemusí být legitimizována teologickými důvody. Rizikem takové plně sekulární moderní sociální práce, zcela postavené na vědeckém a úředním či zákonném principu, je byrokratizace a depersonalizace, zvláště jsou-li sociální služby poskytovány ve veřejných a státních institucích. Člověk se v takovém složitém komplexu modernistického sociálního zabezpečení snadno stává číslem, anonymním uživatelem služeb bez příběhu, někým, kdo spíše přijímá, než aktivně spolupracuje. Čeští senioři sice nepřebývají na chudých vejmincích a nejsou závislí na dobrotě svých dětí, aby se najedli, jak bylo líčeno v literatuře 19. století, ale dožívají ve více méně anonymních rezidenčních domovech s organizovaným režimem, se všemi bolestmi totálních institucí, jimiž jsou zejména depersonalizace, dehumanizace a asymetrie

moci. V jejich disciplinaci¹ významně asistuje moderní farmakoterapie jako nástroj zvládnání potřeb seniorů a chodu oddělení. Odolnější vůči byrokratizaci a depersonalizaci jsou více neziskové organizace budované na občanském principu. Nespornou výhodou sekulárního přístupu v sociální práci je to, že osvobozuje jedince z náboženského diktátu či přinejmenším konformních projevů náboženského chování z vděčnosti.

Teologická a náboženská perspektiva oproti tomu nedovoluje zapomenout na člověka jako na lidskou bytost, hodnou respektu a důstojnosti, a to za všech okolností a v každé životní situaci, s odkazem na člověka jako Imago Dei. Vnáší navíc perspektivu věčnosti, jež kontrastuje s pozemskou pomíjivostí, a připomíná zranitelnost a konečnost jednoho každého člověka. Církev coby společenské organizace náboženství a teologie přežily sekularizaci a figurují i v 21. století na seznamu institucí ve výzkumech veřejného mínění, které se ptají na důvěru české veřejnosti k nim. Z pravidelně a dlouhodobě realizovaných výzkumů vyplývá, že důvěra k církvím je v ČR poměrně stabilní a drží se kolem 25–30 %, s výjimkou roku 2012, kdy došlo k nápadnému poklesu na cca 20 %. V žebříčku porovnávaných institucí je na tom církev sice hůře než sekulární instituce (jako armáda, policie, tisk), ale je to tak překvapivé? Jistě ne, vždyť žijeme v sekularizované civilizaci, kde v rámci modernizace došlo k oddělení veřejného života od náboženských institucí. A z mezinárodního pohledu extrémně nízká účast na církevním životě je navíc specifickým českého historického vývoje. Přesto církvím na podzim r. 2020 důvěřovalo 25 % dotázaných českých občanů a dalších 10 % využilo odpověď „nevím“ (CVVM 2020b). Na jaře 2020 byla důvěra k církvím dokonce o něco vyšší než k politickým stranám a hnutím (CVVM 2020a, 2).

Církevní zařízení jsou u nás přítom velmi aktivní v oblasti sociálních služeb, nejvíce Diakonie a Charita. Často se orientují na klienty v nejtěžších situacích – osoby s komplexním mentálním a tělesným zdravotním postižením, osoby ve výkonu trestu, propuštěné z vězení, osoby bez domova a cizince. Z přehledu o lůžkových kapacitách služeb podle zřizovatele (CZSO, MPSV) vyplývá, že v r. 2018 bylo 660 z celkových 3447 zařízení zřizováno církvemi, což představuje 19 % všech subjektů. Ze statistiky o lůžkové kapacitě se dále dozvíme, že 5833 z celkových 71 437 lůžek,

1 Zde odkazujeme na terminologii M. Foucaulta, kterou víc přiblížíme v kapitole 11. Není to pojem pejorativní, ale neutrálně vyjadřující disproporci moci, která existuje v institucích mezi rezidenty a personálem, zejména v důsledku uplatnění organizačního režimu, kterému se rezidenti musí přizpůsobit.

tedy 8 % lůžkové kapacity, je pod církevním zřizovatelem. Zdánlivě nižší podíl církví na sociálních službách měřený podle lůžkové kapacity je způsoben tím, že církve často provozují denní centra (střediska denních služeb, denní stacionáře, nízkoprahová centra, pracoviště rané péče a intervenční centra), u nichž se lůžková kapacita nevykazuje. 36 % center denních služeb (32 z 88) je zřizováno církevními organizacemi. Pod církví je rovněž 70 azylových domů z celkových 185, což představuje 38 % subjektů a podobný podíl (39 %) lůžkové kapacity. Církve provozuje 23 ze 41 (tedy 56 %) nízkoprahových denních center a 57 ze 177 (32 %) nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Ještě vyššího podílu dosahují církve ve zřizování nocleháren. 37 % zařízení (20 z 54) a 35 % celkové lůžkové kapacity nocleháren obstarávají církve. Podobně aktivní jsou církevní zařízení i ve službách rané péče, kde provozují 13 ze 41 pracovišť (32 %). V mnoha segmentech zajišťují církve kolem třetiny služeb, což je řadí mezi významné zřizovatele a poskytovatele sociální péče a sociálních služeb s podstatnou sociální zakázkou a funkcí.

Z tohoto výčtu lze usuzovat na více věcí, byť spíše hypoteticky. Církve se více než politicky angažují sociálně, zejména ve službách pomoci, a to může být zdrojem stabilní (ač mírně kolísající) důvěry občanů (mezi 25–30 %). V sekulární společnosti a v konkurenci s modernistickými institucemi soudnictví, policie a armády to není málo. Často se církve angažují v těch sociálních službách, jež jsou nadměru obtížné a bez hluboké morální opory je nelze dlouhodobě vykonávat. Vždy vnášejí důležitou perspektivu: před konečnou instancí jsme si rovni, nesuďme se zde a pomáhejme si ve své vzájemné zranitelnosti a konečnosti. Sekularizace je klíčovou součástí modernizace alespoň tak, jak proběhla na evropské půdě. Přesto ani v dnešní sekulární společnosti náboženství a církve nezmizely ze společnosti, existují jako instituce, ale i jako žité světy. Hovoří se o detradicionalizaci a privatizaci náboženských idejí a praktik a o propojování různorodých prvků v nových hnutích. Naše doba již vlastně ani není sociologicky nazývána sekulární, ale postsekulární (Habermas 2008). Tento výraz vyjadřuje, že plné sekularizace ve smyslu plné eliminace náboženství nebylo nikde dosaženo a církve přežily i desetiletí ateistických a totalitárních politických režimů. Udržely si své členy i struktury, instituce a autority, mají své vzdělávací struktury, rozvíjejí a kontinuálně předávají své poznání. Jsou viditelnou součástí společnosti. Jejich poslání se ale přece jen proměňuje.

Pro církve působící v soudobých společnostech se otevírá úkol, jak se zpřístupnit lidem, kteří nejsou vychováni v náboženské víře a necítí ji. Přes-

to mohou mít duchovní potřeby, na něž církve a náboženství mohou reagovat netradičním způsobem. Především se ale mohou církevní společenství stát místem spojování světů. Od tradiční uzavřenosti práce pro své členy hledají sbory a farnosti cesty, jak se otevřít širší společnosti a ukázat přínos právě v sociální oblasti, ve schopnosti přizvat odstrčené, slabé, znevýhodněné. Vznikají inovativní projekty, jako např. komunita v Neratově (Ciglerová 2017). Život ve vysídlené pohraniční vesnici o mizivém počtu obyvatel oživil nově příchozí. Iniciátorem obnovy byl farář, který snahu obnovit obecní život symbolicky spojil s obnovou kostela. Na to navázalo vybudování sociálního podniku – penzionu, kam jezdí děti na školy v přírodě, restaurace, kavárny, chráněné dílny, později i pivovaru. V těchto podnicích zaměstnávají osoby s hendikepem, a tak se stali i významným zaměstnavatelem v regionu. V komunitě našlo svůj domov mnoho dětí z dětských domovů. Podobných společenství existuje na území České republiky více.

Takový integrativní moment jsme viděli ve výše zmíněném dokumentu *V bludném kruhu*, kdy se drobná práce v kostele stane pro manželský pár, s nímž sociální pracovník ukončil spolupráci kvůli nízké míře aktivit, jedinou cestou zpět ke společnosti. Obrázek v opačném gardu vidíme v příběhu *Když zbude táta na vozíku* ze stejného výše zmíněného cyklu *Rodina je nejlíp*, kde pomoc odvoděnému muži, upoutanému na vozík a pečujícímu o nedospělou dceru, nejprve obstarává farní sbor, jehož je členem, a teprve následně se otevírá segment profesionálních sociálních služeb, o kterých neměl ani tušení. Propojování různých zdrojů pomoci je nevyhnutelné a také církve mají potenciál. Již dnes je mezi zřizovateli registrovaných poskytovatelů sociálních služeb významný podíl církevních institucí.

Zvláštní význam dostávají teologie i církve v dobách přelomových a není pochyb, že právě doba koronavirová je takovou krizovou dobou, v níž je zapotřebí podpory a moudrosti prověřené staletími. Význam teologii v současném světě přiznává i filosof kritické teorie Max Horkheimer ve svém dialogu o církvi a teologii (Horkheimer 1970). V tomto rozhovoru říká, že teologie a její místo ve společnosti (rozumějme sekulární) musí být obnoveno, neboť teologie udržuje touhu po jiném řádu života, „touhu věřit, že nezůstane u nespravedlnosti, jíž se svět vyznačuje, a že tato pozemská nespravedlnost není posledním slovem“ (Horkheimer 1970, 81). Mít možnost připustit, že toto uspořádání, jež zde zažíváme, není definitivní, je důležité i v racionálně spravované společnosti. V Horkheimerově vidění nejde o disputace na téma důkazu boží existence, ale o udržování nesmírně významné představy, opírající se jen o víru, že něco jiného než tento svět existuje.

tuje. Právě tuto představu a dimenzi života a světa teologie udržuje a pěstuje. V jistém slova smyslu je teologické vidění světa jedinou důslednou alternativou liberálně tržní společnosti, jež je čistě peněžní. Myšlenka na absolutno má zásadní morální význam. „Politika, která se neopírá o teologii a metafyziku, se v konečné platnosti stává jen obchodem... a vše, co má něco společného s morálkou, se vztahuje k teologickým, nikoli sekulárním důvodům“ (Horkheimer 1970, 80). Zde bychom mohli s Horkheimerem poněkud polemizovat, neboť sociální práce dokáže své zdroje čerpat z idejí lidských práv, ale kdybychom se chtěli dostat k prvopočátku ospravedlnění lidských práv, znovu a kruhem by nás debata zavedla k Horkheimerovu argumentu.

Sekulární a křesťansky zakotvená sociální práce se tedy prolínají, ale i liší. Uvnitř sociální práce panuje značná různorodost ve funkcích, cílech, metodách, naladěním. Sociální pracovník sice vždy stojí jako most mezi společnostmi a jedincem či komunitou, ale může se nachylovat tu více k jedné, tu více k druhé straně. Světonázorové východisko ovlivňuje to, jak se sociální pracovník identifikuje se svou rolí a jaké její složky akcentuje. Některé pozice uvnitř sociální práce plní spíše společenské pověření a slouží udržení společenského smíru, prevenci problémů či výkonu kontroly. V jiných pozicích se sociální pracovník stává průvodcem existenční a leckdy i duchovní pouti klienta. Sociální kurátor zajišťuje dohled, duchovně založený sociální pracovník vidí zejména existenční úděl, bolest a vykoupení. Každý sociální pracovník je ale z podstaty věci vždy integrujícím elementem. V mnohém slova smyslu je sociální pracovník odborníkem právě na spojování a propojování, často i jen v podobě komunikace (inicíuje setkání a promluvu různých aktérů). Hledá zdroje pomoci a opory, vyjednává, obhájí, ale také vyžaduje, tam, kde je to možné či nutné. Má odpovědnost ke klientovi, ale také ke společnosti, jež jeho práci poskytuje zázemí a zdroje. Může se stát například mostem mezi rodinami v nouzi, kterým poskytuje sociální služby, a školami, které v době online výuky přenášejí odpovědnost za přípravu na rodiče. Ti ale nejsou často schopni takovým nárokům dostát nebo nežijí v podmínkách, kde by to mohli zajistit. Školy si uvědomují své limity v zajišťování vzdělanosti v těchto krizových podmínkách, ale nemají kapacity ani nástroje, jak spolupráci s rodinou odborně vést. To umí či měl by umět sociální pracovník, odborník na řešení problémů podporou a spojováním. Na začátku i na konci tak bývá slovo.

Závěr

Schopnost společnosti financovat rozvinuté sociální služby a financovat také školství připravující kvalifikované a odpovědné sociální pracovníky je znakem její vyspělosti. Sociální práce stojí v ČR na sekulárním principu, ač vyrůstá z hodnot udržovaných křesťanstvím a jinými náboženstvími. Mnohé sociální služby jsou poskytovány církevními zřizovateli. V tržní a technologické společnosti je zapotřebí udržovat perspektivu lidskosti a vzájemnosti a vyvažovat konkurenční a individualistický trend, který je jinak nezadržitelný. Vracím se znovu ke sloům Maxe Horkheimera, podle něhož je úkolem teologie udržovat naději na existenci jiného řádu, o němž nemáme jistotu, ale můžeme se chovat, jako by byl. To je podle Horkheimera rozumné. Teologické poznatky tedy významně rozšiřují vědomostní základnu sociálních pracovníků vzdělávaných na teologické fakultě. Pastorační předměty uvádějí studenty do možností dalších metod a přístupů k člověku nad rámec těch, jež jsou rozvíjeny v sociální práci. Explicitně i implicitně se tyto poznatky a dovednosti stávají součástí identity a rozšiřují možnosti sociálního pracovníka, ale i zdroje jeho opory a odolnosti. Studenti se na teologické fakultě ve společné výuce i mimoškolních aktivitách poznávají napříč studijními obory, vzájemně se uvádějí do svých disciplín, a vytvářejí tak nesmírně cenný přemosťující sociální kapitál v důležité fázi profesního imprintingu a v atmosféře společenství.

Jak již bylo řečeno, moderní sociální práce nezbytně nepotřebuje náboženské ani teologické argumenty či předpoklady, ale propojení sociální práce s teologickými disciplínami vede k rozšíření oborové rozmanitosti, udržování mementa úcty a respektu ke každému a k posílení profesní odolnosti v psychologicky i společensky náročné práci. Pro církev představuje sociální agenda cennou možnost uplatnění a získání společenského kreditu. Pomáhat i mimo hranice vlastní členské základny a otvírat se nečlenům je velkou příležitostí pro církev v postsekulární době.

Otázky k zamyšlení

Jak se uplatňují církve v sociální oblasti ve vašem kraji či místě, kde bydlíte?

Jaký rozdíl vnímáte mezi religiozitou a spiritualitou?

Literatura

- Ciglerová, J. 2017. Vesnice Neratov vstala z mrtvých. Farář a jedna rodina jí vrátili život, *Idnes* (online), 18. února 2017.
- CVVM 2020a. *Důvěra k vybraným institucím veřejného života – březen 2020* (tisková zpráva, online), 9. 4. 2020, <https://cvvm.soc.cas.cz/>.
- CVVM 2020b. *Důvěra k vybraným institucím veřejného života – září 2020* (tisková zpráva, online), 21. 10. 2020, <https://cvvm.soc.cas.cz/>.
- ČSÚ. 2018. *Počet zařízení sociálních služeb podle zřizovatele v r. 2018*, Ministerstvo práce a sociálních věcí, ČSÚ (online), <https://www.czso.cz/>.
- ČSÚ. *Sociální služby podle zřizovatele*. Pramen. Ministerstvo práce a sociálních věcí. ČSÚ (online), <https://www.czso.cz/>.
- Erath, P., Littlechild, B. 2010. Social Work across Europe. In *European Research Institute in Social Work*. Ostrava: University Press.
- Habermas, J. 2008. Notes on Postsecular Society. *New Perspectives Quarterly* 25 (4): 17–29.
- Hejnová, K., Chyliková, J. 2020. Přístup k řešení rodičovských konfliktů na odděleních sociálně právní ochrany dětí v České republice: volba defenzivní praxe a její faktory. *Sociologický časopis* 56 (1), 3–27.
- Horkheimer, M. 1970. Was wir Sinn nennen, wird verschwinden. *Der Spiegel* 1–2: 79–84.
- Kodymová, P. 2014. *Historie české sociální práce v letech 1918–1948*. Praha: Karolinum.
- Matoušek, O. et al. 2013. *Encyklopedie sociální práce*, Praha: Portál.
- Vilka, L., Baha, I. 2018. Prestige of Social Work as Profession: Social Worker's Perspective January 2018, *SHS Web of Conferences* 51 (1): 03006, Int. Conf. Society, Health, Welfare, DOI: 10.1051/shsconf/20185103006.

SPECIFIKUM A PODSTATA SOCIÁLNÍ PRÁCE VE VZTAHU K ŽIVOTNÍMU PROBLÉMU ČLOVĚKA

Pavel Pěnkava

Úvod do problematiky: Jaká je současná situace sociální práce v České republice?

Na úvod je vhodné položit otázku, zdali je sociální práce v České republice společenskovědní obor. Základní atributy společenskovědních oborů jsou podle Krause (2014) předmět zkoumání a poznatky z vědecké činnosti, terminologie neboli vytvořený základní pojmový aparát a v neposlední řadě validizace poznatků z praxe. Tomeš (2011) zdůrazňuje, že sociální práce je především praxeologický obor, který se nicméně opírá o poznatky výzkumných pracovišť kateder sociální práce na českých univerzitách, Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí MPSV a v neposlední řadě o poznatky Institutu kriminologie a sociální prevence. Nakolik výsledky citovaných institucí dokáží zajistit relevantní množství podkladů pro rozvoj oboru sociální práce jako společenskovědní disciplíny? V roce 2013 vychází pod vedením Oldřicha Matouška Encyklopedie sociální práce. Jedná se o unikátní publikaci, která čítá přes 200 hesel ze všech oblastí sociální práce, vytvořených autory z mnoha oborů, především pak ze samotné sociální práce. Je tímto materiálem dostatečně pokrytá terminologie neboli odborný jazyk oboru sociální práce? Sociální práce není homogenní obor. Vykonává se nejméně v šesti resortech. Největším poměrem na úrovni ministerstva práce a sociálních věcí, dále na ministerstvech zdravotnictví, školství, spravedlnosti, vnitra, zemědělství a v poslední době i na ministerstvu obrany. Konkrétně se aplikuje sociální práce na obcích a krajích v rámci přenesené a samostatné působnosti, např. sociálně-právní ochrany dětí (MPSV), dále sociální práce ve zdravotnických zařízeních (MZ), sociální práce ve školských zařízeních pro výkon ÚV a OV, ve školách (MŠMT), sociální práce ve vězeňství, Probační a mediační službě ČR (MS), pod správou uprchlických zařízení (MV) a při péči o válečné veterány ze 2. světové války (MO). Cílové skupiny jako